

KUML
2012

KUML 2012

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

Skolepenge spildt på god latin

En kommentar til Ulf Näsman

AF RASMUS BIRCH IVERSEN

Det er ikke alle forundt at få den samme bog anmeldt i samme tidsskrift to år i træk. I Kuml 2011 var det Mads Ravn, daværende forskningschef i Stavanger, nu i Oslo, der skrev en overvejende positiv anmeldelse og i år har professor emeritus Ulf Näsman leveret det stik modsatte. Näsman har således absolut intet positivt at sige, hvad læseren sikkert allerede har erfaret. Ulf Näsmands kamp for arkæologisk rettænkning er velkendt i skandinavisk arkæologi og er gået ud over værdigere forskere end mig.¹ Jeg skal indrømme, at jeg i det store har været enig i Näsmands tidligere udfald, og da jeg ligesom han selv undertiden fører en skarp og uforsonlig pen, kan jeg vel egentlig ikke tillade mig at beklage mig over udfaldets voldsomhed.

Det er helt åbenlyst Mads Ravns anmeldelse af min bog, der har såret Näsmands forfængelighed og har fået ham til at affyre kanonerne. Ravn konkluderer, at bogens afsluttende diskussion underminerer Näsmands billede af rigsdannelsen, som den efterhånden er beskrevet talrige gange over en lang årrække. Paradoksalt nok når Näsman frem til, at vi ikke er så uenige endda, nemlig at vi begge når frem til en rigsdannelse i omkring år 700. Læseren vil dog i det følgende erfare, at vi bortset fra denne delkonklusion ikke er enige om så meget andet. Jeg skal understrege, at jeg langt fra tror, at den mulige rigsdannelse i begyndelsen af 700-tallet har varig karakter.

Jeg bebrejdes samtidig, at jeg affærdiger Näsmands synteser fra projektet "Fra Stamme til Stat".² Projektet var imidlertid et produkt af sin tid, og som sådan var det allerede forældet, da Näsman ristede dets *post mortem* i Kuml i 2006. Da fløjlshandskerne nu er smidt, skal jeg i det følgende uddybe hvorfor.

Näsmands indlæg virker ikke som et oplæg til debat, men som den pensionerede skolemesters forsøg på med al sin tilbageværende autoritet hurtigt og effektivt at lukke ned for en sådan, og derfor er det betænksomt, at Kumls redaktion har givet mig lejlighed til at kommentere Näsmands bombardement. Min første reaktion var egentlig at lade det tale for sig selv. Jeg fandt imidlertid, at Näsman enten havde læst min bog i et omtåget raseri eller med en bevidst

vilje til at misforstå og fejlfortolke, og dertil er det nødvendigt at knytte en række kommentarer, så læseren får en fair mulighed for at selv at dømme.

Indledningsvist skal jeg dog kommentere Näsman's afsluttende bredside, som ikke alene beklikkede min faglighed, men også de tre fremragende skandinaviske forskere i det udvalg, der var nedsat til at bedømme min ph.d.-afhandling, samt den institution, jeg er rundet af, og som også har dannet baggrund for en betydelig del af Ulf Näsman's karriere. Man fornemmer uklædelige personlige motiver, når Näsman beklikker vejleder, bedømmelsesudvalg og de generelle krav til en dansk ph.d.-afhandling ved at sammenligne med Andreas Raus ph.d.-publikation af Nydamfundet i samme bogserie. Jeg har selv haft fornøjelsen af et langvarigt og tæt samarbejde med Andreas Rau omkring registrering og beskrivelse af Nydamfundet, og jeg kender måske bedre end nogen anden til hans betydelige faglige kvaliteter. Raus bog om Nydam er stort set en publicering af hans ph.d.-afhandling/*Doktorarbeit*, for de tyske krav for tildelingen af doktorgraden betinger en fuld publicering. Min egen bog om Kragehul er derimod langt fra identisk med min ph.d.-afhandling, idet væsentlige dele er udtaget til publikation i anden sammenhæng. Det fremgår allerede af forordets første linje,³ som Näsman åbenbart ikke har læst, og det fremgår desuden af side 25 i bogen samt af det engelske resumé.⁴ Det var en beslutning, der virkede fornuftig på daværende tidspunkt, men som nu fire år efter forekommer knap så indlysende. Det er muligt, at de omfattende kronologiske analyser, som af bedømmelsesudvalget blev beskrevet som "banebrydende", og som jeg tror, var den væsentligste årsag til den positive bedømmelse af min afhandling, ikke ville have interesseret Näsman, ligesom den typokronologiske gennemgang af Kragehulfundet, der er det eneste ubeskårne afsnit i bogen, helt tydeligt heller ikke gør det. I afhandlingen lykkedes det at etablere en relativ kronologi for folkevandringstidens norske gravfund, ikke bare på våbengrave, men også på spindesiden. Der etableredes en kronologi for folkevandringstidens våbengrave i Østersøområdet, der er væsentligt bedre end en eksisterende kronologi baseret på samme metode.⁵ Der var desuden væsentligt nyt i en omfattende kronologisk analyse af yngre romersk jernalders "civile" grave, mens en tilsvarende analyse af våbengravene kun førte til mindre justeringer i forhold til allerede etablerede kronologier.⁶ Desuden var der en kronologi over romersk jernalders romerske import og en ny typologi over de korsformede fibler. Alt sammen baseret på korrespondensanalyser. Af disse meget tidskrævende analyser er der kun i bogen bragt et meget kortfattet referat af våbenkronologien.

Afhandlingens tredje del var en diskussion af samfundsforhold i yngre romersk og ældre germansk jernalder, herunder Romerriget, den romerske hær

og den romerske imports betydning for de skandinaviske samfund og militære strukturer, regionalitet, rigs- og statsdannelse. I forhold til ph.d.-afhandlingen foretog jeg en meget hårdhændet beskæring, og kun den sidste tredjedel af dette afsnit findes i bogen om Kragehul.⁷ Beskæringen blev foretaget med begrundelse i, at en stor del af diskussionen tog udgangspunkt i de kronologiske analyser, især de mange betragtninger om Romerriget og den romerske imports betydning. På grund af tidspres, og fordi bogen var blevet oversat løbende i skriveprocessen, var det ikke muligt at forfatte et mere fyldestgørende referat af afhandlingens sidste afsnit, og derved er der helt klart gået væsentlige pointer tabt. Det kan man ikke forlange, at Näsman tager højde for, men i betragtning af hans nedladende tone er det pinligt, at han ikke har læst, at bogens præmis er en anden end en ph.d.-afhandlings. Det er først og fremmest en fremlæggelse af Kragehulfundet, og i forhold til min magisterafhandling fra 2004 er der i øvrigt tale om en 100 % ny bearbejdning. Det har Näsman tydeligvis ikke meget respekt for. Fundet er velkendt, skriver han, hvilket naturligvis er rigtigt for alle våbenofferfundene, men en tredjedel af fundet var faktisk endnu ikke fundet, da Engelhardt udgav sin publikation i 1867, og hans opfattelse af ét stort samtidigt fund står i kontrast til min inddeling af fundet i fem ofringer. Fundet er nu fremlagt i en grundig bearbejdning, og vil forhåbentlig sammen med projektets øvrige titler være med til at kvalificere forskningen indenfor jernalderens krigsbytteofringer i særdeleshed og jernalderen i almindelighed.⁸ Näsman ville hellere have haft en landskabsanalyse af egnen omkring Kragehul. Det er der sådan set også i bogen, omend den kun er udfoldet over få sider.⁹ Det var min vurdering, at vores arkæologiske viden om Bågherred er for begrænset til videre slutninger, og at der er betydelige kildekritiske problemer forbundet med den systematiske afsøgning af kun tre af herredets sogne, der var resultatet af tidligere forskningsprojekter.¹⁰ Det ligger dog implicit i valget af det topografisk velafgrænsede undersøgelsesområde, at jeg opfatter det som en realistisk politisk entitet i den periode, hvor ofringerne i Kragehul Mose foregik. Näsman ville dog tilsyneladende også gerne have haft mig til at diskutere offermosens militærstrategiske placering, og andre ideer beskrevet i artikler af Charlotte Fabech fra 2006 og 2009.¹¹ Näsman skriver, at chancen herfor nu er forspildt, hvilket naturligvis er noget vås. Med et lille citat fra afhandlingen og en litteraturhenvielse vil jeg blot her demonstrere, at nogle af disse spørgsmål i det mindste blev adresseret på et overordnet plan.¹²

Jeg har lidt svært ved at forstå, at Näsman finder det irrelevant, at jeg diskuterer krigsbytteofringerne i et større samfundsperspektiv, blot fordi Kragehulfundet er fragmenteret. Da krigsbytteofringerne indgår i samtlige analyser af jernalderens samfundsudvikling og anses for afgørende for denne, er det en

besynderlig holdning. Der er gennem årene kommet mange misforståelser ud af at overlade fortolkningen af fundene til generalister.

Näsman bruger uproportionelt meget plads på at korrekse min brug af begrebet krigsbytteoffer og foreslår i stedet termen hærudstyrsofring. Det er ganske rigtigt afgørende for mit syn på offerfundene, at ofringerne kun omfatter de dele, der blev erobret på slagmarken, idet plyndringer af den civile sfære af mig opfattes som en af årsagerne til jernalderens kamphandlinger. Hærudstyrsdeponering eller -ofring er således den mest præcise betegnelse for fund som Kragehulfundet, men det er en betegnelse, som til gengæld ikke dækker en række andre fund med deponerede våben; våbenofferfund er heller ikke en tilstrækkeligt dækkende terminologi, og derfor bruges det ganske vist heller ikke særligt tilfredsstillende udtryk krigsbytteofferfund som en samlebetegnelse for de deponerede våben og hærudstyr, fraset gravfund der findes i forskellige variationer i Skandinavien og Nordtyskland.¹³ Det er imidlertid ikke som hævdede F. Herschend, der har opfundet denne term. Den bruges første gang af Jørn Lønstrup og konsekvent af Bemmman og Bemmman og desuden i min magisterafhandling.¹⁴ I betragtning af det morads af diskutabile begreber, der findes indenfor arkæologien, og det antal opgør, som min afhandling ellers byder på, fandt jeg det imidlertid ikke værd at bruge tid på at fortsætte denne studentikost principielle diskussion.

Jeg har hævdede, at de egentlige hærudstyrsofringer kunne deles i små og store fund, et forhold som Näsman stiller sig stærkt tvivlende overfor. En vurdering af størrelsen af fundene er ganske rigtigt belagt med kildekritiske usikkerheder, og jeg bruger flere sider på at diskutere forskellige mulige fortolkninger af de mindre fund, herunder også muligheden af, at flere fund kan afspejle fordelinger af udstyr fra den samme hær.¹⁵ Jeg anslår endda forsigtigt, at Kragehulfundet oprindeligt har været dobbelt så stort. Pointen er imidlertid dels, at det kan påvises, at alle fund fra Kragehul er fundet i den samme lille mose,¹⁶ og at der trods det, at der tydeligvis har været gravet tørv i moserne nord for Kragehul, ikke er indleveret fund fra nogle af disse; dels at heller ingen af de store mosefund er fuldstændigt undersøgte. I Illerup anslås det, at 40 % af de fundførende arealer er udgravet. I Ejsbøl Mose opdagede man sidst i 1990'erne, at der stadig var mængder af oldsager tilbage i mosen, efter at en stor del af mosen var gravet bort.¹⁷ Der er med ret stor sandsynlighed også store mængder af oldsager tilbage i Nydam Mose og Vimose. Selv om de små fund således ved mere systematiske undersøgelser skulle vise sig at indeholde væsentligt større mængder af oldsager, vil det samme altså kunne siges om de store fund, og det relative forhold mellem stor og lille ville derfor formodentlig være det samme.

Når Näsman ikke ønsker at anerkende, at krigsbytteofferfundene kan have meget forskellige udtryk, skyldes det, dels at han ønsker at se fundene som store nok til at være udtryk for politiske og territorielle magtkampe, dels at en erkendelse af fundenes forskellighed tvinger os til at indse, at der er betydelige regionale forskelle i udøvelsen af dette ritual, og at udbredelsen dermed snarere end krig afspejler udbredelsen af en religiøs praksis. Vi kan derfor ikke bruge mængden af kamphandlinger i moserne som et spejl på det totale omfang af krig i Sydsandinavien, kun at den særlige religiøsitet, der i bestemte områder betingede ofringer af store mængder erobret hærudstyr, kulminerede i periode 150–400 e.Kr.

De fund af hærudstyr fundet andetsteds i Illerup Ådal, som Näsman referer til, formoder jeg er fundene fra Vædebro. De har imidlertid en helt anden karakter med mange menneskeknogler, og hverken de eller de få fundne våben kan dateres indenfor de samme faser som Illerup Ådals fire ofringshorisonter. Skulle der således vise sig at være ofringer andre steder på Flemløse-egnen, er det altså langt fra sikkert, at de ville have indflydelse på beregningerne af hærstørrelserne i Kragehulfundets fem ofringshorisonter.

Näsman hævder, at fastholdelsen af Kragehulfundet som et lille fund er af særlig vigtighed for mig. Det er det sådan set ikke. Jeg anser faktisk ikke nogen af de kendte krigsbytteofringer som store nok til at være udtryk for egentlige erobringsskampe, særligt ikke, når man tager udgangspunkt i deres proveniens. Jeg finder det ikke realistisk, at krigerforbund på typisk 100–400 krigere, eller i tilfældet Illerup Ådal optimistisk op mod 1.000 mand, hovedsageligt fra Sydnorge, skulle være draget til Østjylland omkring 200 e.Kr. for at erobre land.¹⁸ Erobringsskampe udkæmpes mellem naboer, og det er da også Näsmands opfattelse, at hovedparten af kampene i 2–400-tallet stod mellem naboer. Det virker imidlertid som en ny erkendelse. I lyset af den virker det kort med forbindelseslinjer, som senest er gengivet i Kuml 2006, s. 219, fig. 3, i hvert fald meningsløst. Kortet viser angiveligt krigens afgrænsning i femte århundrede, omend prikkerne repræsenterer fund fra tredje århundrede.¹⁹ Jeg finder kortets opfattelse temmelig naiv. Prikkerne repræsenterer ikke krigens udbredelse i Skandinavien, de repræsenterer, som nævnt, udbredelsen af en særlig religiøs praksis.

Opfattelsen af, at der var mange nabokrige i jernalderen, er naturligvis næppe helt forkert, og Näsman finder støtte for sine antagelser ved at citere Andreas Raus Nydambog. Selv om Rau sikkert har ret i sine proveniensanalyser, særligt virker Nydamfibelfhorisonten fra fase C3b overbevisende, om end jeg ikke mener, at Mecklenburgområdet nødvendigvis er Nydamområdets nærmeste nabo, så skal man huske på, at analyserne for nedlægningerne i Nydam

hviler på et væsentligt spinklere empirisk grundlag, end tilfældet er for Illerup Ådal. Der er ganske enkelt ikke ret meget personligt udstyr i Nydam Mose, og mange af konklusionerne hviler på ganske få parallelfund i grave, hvis udbredelse derfor kan være tilfældig. Stærkest står argumenterne, der bygger på vedanatomiske analyser, men igen må det fremhæves, at materialet er meget lille.

Näsman hævder, at våbengrave er udtryk for noget andet end krig, snarere elitens mangel på kontrollen over vold.²⁰ Derfor er det overraskende også at se fraværet af våbengrave brugt som udtryk for fredelige tilstande, som Näsman gør ved at citere Anne Nørgård Jørgensen, der mener, at yngre germansk jernalders fravær af våbengrave i det nuværende Danmark er udtryk for en periode med fred. Her bevæger vi os i spændingsfeltet mellem subtil argumentation og decideret selvmodsigelse. Jeg er enig med Näsman i, at våbengrave ikke er udtryk for krig, hvis det altså *er* det, Näsman mener, men at de kun er udtryk for samfundets vilje til at anvende vold. I den kronologiske del af min ph.d.-afhandling kunne jeg på væsentligt mere kronologisk detaljeret måde end Näsman²¹ demonstrere en omvendt proportionalitet mellem våbengrave og våbenofringer. Jeg er dog i tvivl om det, som hos Härke skal forklares med en elites behov for at markere sin ideologiske adkomst til magten i perioder med relativ fred,²² eller om der er tale om en endnu uforklarlig svingning mellem kollektive og individualiserede ritualer, hvorved man ville kunne hævde, at krigen er konstant. Således må der anføres en betydelig kildekritisk indvending mod Näsman's eget søjlediagram i Kuml 2006, s. 220, der ofte af Näsman bruges som bevis for krigens fravær i sjette og syvende århundrede. Det er alene krigsbytteofferfundene, der gør romersk og ældre germansk jernalder så markant i forhold til de efterfølgende århundreder, og det er primært de skriftlige kilders beretninger om vikingernes plyndringer, der giver en stigning af krigsindikationerne i løbet af vikingetiden. Endelig ses et meget markant antal søspærringer i 1000- og 1100-tallet,²³ der må afspejle de eksterne trusler fra vendiske sørøvere. Frasortet disse, der er tidsspecifikke, ville diagrammet være en tynd omgang. Når man samtidig påtænker den generelt begrænsede arkæologiske kildesituation i yngre germansk jernalder, bliver det klart, at Näsman's diagram intet viser.

Det er samtidig forkert, når Näsman påstår, at jernalderens forsvarsanlæg skal dateres i perioden 200-400 e.Kr.²⁴ De ældste langvolde går tilbage til midten af 1. århundrede, og "Æ Vold" er for nyligt dateret til 175 e.Kr., men langt hovedparten af anlæggene er udaterede og kan kun med en vis sandsynlighed henføres til jernalderen generelt.²⁵ Der kan altså ikke argumenteres for særligt intensive byggefaser snævert knyttet til krigsbytteofferhorisonten.

Näsman har altid lagt meget stor vægt på de frankiske kilders nævnelse af danerkongen Chlochiliachs' hærtog mod den frisiske kyst i ca. 515, der tvang den frankiske prins Theudebert til at mønstre en *validus exercitus*, en stærk styrke.²⁶ Nu ved vi jo ikke, hvem danerne var på dette tidspunkt, og de nævnes først igen 200 år senere. Hvis den mellemliggende periode virkelig, som hævdedet af Näsman, var en periode med "danerfred", *pax Danorum*, kan det undre, at denne interne fred ikke blev udnyttet til at knytte diplomatiske bånd eller anstifte krig og plyndring mod Europas skriftbærende stormagter, særligt i betragtning af den betydning for den sydsandinaviske samfundsudvikling, som Näsman mener, Frankerriket havde.

Et af mine væsentlige argumenter, som Näsman åbenbart ikke forstår, og derfor har forlagt til en fodnote, er studiet af militærteknologiske forandringer, våbensystemet, og dets indvirkning på samfundet. Näsman sætter våbenudviklingen i sjette århundrede i forbindelse med en international udvikling, hvilket kun er delvist rigtigt. Globaliseringen af våbenudstyret er imidlertid ikke noget nyt fænomen. Den går tilbage til førromersk jernalder, og der er næppe nogen periode i jernalderen, hvor våbensystemet er mere ensartet over meget store afstande, dvs. i det meste af Nordeuropa nord for Romerriget, end i ældre romersk jernalder.²⁷ Det må skyldes en udpræget kommunikation gennem krig, og omdrejningspunktet var formodentlig prestigeøkonomiens behov for romerske varer og råvarer. Et ensartet våbensystem sikrede samtidig, at krigere fra hele Nordeuropa uden større vanskeligheder var i stand til at indgå i hinandens hære. I yngre romersk jernalder ser dette "våbenbroderskab" ud til at gå lidt i opløsning. Skandinavien lukker sig mere om sig selv, men det er stadig imponerende, at våbenkulturen er så ensartet i hele Skandinavien. I områderne syd for det nuværende Danmark forsvinder våbengravsskikken næsten helt, men der er dog klare indikationer på, at våbensystemet udvikler sig i andre retninger end i Skandinavien. I ældre germansk jernalder forværres kildesituationen, men der er antydninger af, at udviklingen i Norge på visse punkter adskiller sig fra det øvrige Skandinavien, og i hvert fald sammenlignet med de sene krigsbytteofringer og de få kendte våbenbegravelser i Østersøområdet. På baggrund af våbenudstyret mener jeg ikke, der er nogen særlig grund til at påstå, at sydsandinaviske krigere tog nogen videre aktiv del i folkevandrings-tidens mange kampe på kontinentet, og udviklingen af den særegne nordiske dyrestil kan lige så godt ses som et udtryk for en vis isolation, mens hunnernes hærgen var på deres højeste frem mod midten af femte århundrede.²⁸

Når Skandinavien igen kobler sig på en fælles europæisk våbenkultur i starten af sjette århundrede, så skyldes det velsagtens genetableringen af mere stabile tilstande efter det Vestromerske riges fald, især i det merovingiske om-

råde. Men skandinaverne kopierer ikke hele det merovingiske og alemanniske våbensystem. Hverken *angoen*, hvis funktion som kastevåben er at ligne med romersk og ældre germansk jernalders spydspidser og nok så vigtigt den romerske *pilum*, eller den brutale kasteøkse, *franciskaen*, indføres i Skandinavien.²⁹

Det skandinaviske våbensystem består i de 500 år, der udgør romersk og ældre germansk jernalder, af en kompleks sammensætning af spyd, lanse, skjold og sværd. Hertil kommer bueskytter og et relativt begrænset antal ryttere, bestående af den militære elite. Våbensystemet, særligt kombinationen af spyd og lanse, kræver betydelig træning og koordination, når der skal udkæmpes slag mellem flere hundrede mænd.³⁰ Systemets varighed viser, at det må have virket. Der er altså tale om delvist professionelle krigere, men ikke en stående hær og nok kun i begrænset omfang en egentlig hird. Jeg hælder derfor til, at i hvert fald en del af den frie mandlige befolkning modtog militær træning som en del af dens opvækst.³¹ Det er paradoksalt, at våbensystemet i sjette århundrede forenkles i takt med at samfundets kompleksitet angiveligt øges, men tilsyneladende sker der en forenkling af standardbevæbningen, hvor den almene krigers var bevæbnet med lanse, skjold og et kort enægget sværd, der med tiden blev længere i nogenlunde takt med international våbenmode. Væk er kastespyddet, og kun en social elite udskiller sig markant med importerede, tveæggede sværdklinger, rideudstyr og undertiden brynjer og hjelme. Samtidig fremstår et hirdsystem, eller en Personenverbandstaat om man vil, tydeligt i form af de merovingisk inspirerede ringknop-applikationer til sværd.³² Det enkle våbensystem krævede væsentligt mindre, eller endog ingen træning, og det gav mulighed for at indrullere større styrker, en militær udskrivning, i hvert fald ved angreb, måske endda med deltagelse af samfundets ufrie.³³ Derfor mener jeg også, at der er grund til at tale om, at krigene ændrede karakter fra endemisk krigsførelse til en mere territorielt og ekspansionsrettet krigsførelse.

Der burde naturligvis nok i det mindst have været en reference, der demonstrerede kendskabet til teorier om tidlige eller arkaiske statsdannelse i form af de talrige diskussioner og knopskydninger, der har været bragt i anvendelse i antropologisk og arkæologisk forskning siden Elman Service lancerede sin evolutionære samfundstypologi i 1962.³⁴ Jeg kunne også have markeret kendskab til senere kritik af modellernes lineære evolutionsopfattelse og beskrivelsen af dem som dybest set etnocentrisk.³⁵ Jeg havde dog ikke fantasi til at forestille mig, at nogen kunne tro, at jeg diskuterede et moderne statsbegreb. Det fremgår samtidig af min bog, at hvis man skal vælge mellem de klassiske evolutionære samfundsstadier, så passer det komplekse høvdingedømme efter min mening bedst på den krigsførelse, der blev ført i romersk og ældre germansk jernalder.³⁶ Näsman undgår selv denne diskussion ved at insistere på

begrebet rigsdannelse, og endda ved at manipulere begrebet rigsdannelse ind i sin oversættelse af Lewis i stedet for det korrekte ord stat.³⁷ Näsman anvender dog samtidig Renfrews begreb “early state modules”,³⁸ og i sit forsøg på at finde et oplagt hovedsæde for sin rigsdannelse, samt diskussionen af bo-pladshierarki, den religiøse monopolisering og brugen af begrebet for samfundets leder, kongen, og betegnelsen “centraliseret samfundssystem” betjener Näsman sig af begreber, der ligger betænkeligt tæt på definitionerne for en tidlig stat.³⁹ Det er måske derfor ikke underligt, at hans teorier i min bog slås i hartkorn med andre statsdannelsesteorier.

Naturligvis har krig stor betydning for dannelsen af riger eller stater, og krig har altid instrumentelle årsager, men disse årsager behøver ikke at være rationelle i en moderne forståelse. Man kan også finde det synspunkt, at krige er den dominerende struktur i et stammesamfund, der forhindrer transformationen af samfundet til en stat.⁴⁰ Jeg mener i hvert fald delvist, at denne beskrivelse passer på romersk og ældre germansk jernalder, som jeg opfatter som meget konservative samfund, hvis kamphandlinger snarere var religiøst forankrede og kun var samfundskonstituerende i den forstand, at samfundet på væsentlige punkter forblev uændret gennem mange århundreder, eller i hvert fald udviklede sig langsommere, end de *måske* behøvede at gøre.

Näsman er forfærdet over min afvisning af den almindeligt vedtagne tese fra Wenskus, at germanerne gennem kontakten med romerne ved overgangen til yngre romersk jernalder udviklede stærkere stammeforbund, der efterhånden gjorde det muligt at omstyrte det Vestromerske Rige og etablere nye barbariske kongeriger på ruinerne af den romerske civilisation. Det er denne udvikling, der også forplantede sig til det nuværende Danmark, mener han og flere andre.⁴¹ Näsman har tydeligvis ikke opfattet, at min kritik af Wenskus skal ses i sammenhæng med et opgør med hele opfattelsen af folkevandringstiden som konstruktion og de begivenheder, der førte til Romerrigets fald og de efterfølgende barbariske magtovertagelser i det Vestromerske Rige, og de væsentligste argumenter udelades derfor. Det er et synspunkt, der ikke tidligere har været inddraget i sydsandinavisk arkæologi, og som derfor fortjente en stemme. Til min kritik af Wenskus har Näsman selv fundet et par citater, der skal vise, at historikeren Hugh Elton ikke har forstået germanerne, men de virkelige begrundelser for min kritik refereres ikke. Det er da også ganske rigtigt, at der er en lang tradition blandt angelsaksiske historieskrivere for at undervurdere de germanske samfunds teknologiske og militære formåen.⁴² I den forstand, at våbensystemet ikke ændrede sig, har Elton ret i, at der ikke fandt nogen signifikant militærteknologisk udvikling sted mellem 1. og 6. århundrede. Men han skriver dog også, at der ikke var større forskel på kvali-

teten af barbarernes og romernes våben.⁴³ På den anden side skal man også passe på ikke at overvurdere barbarernes formåen. Teknologi er én ting, organisation en anden. Afstanden mellem hære af Illerup Ådal-type og den romerske hær er stadig enorm. Det er fuldkommen absurd at påstå andet.⁴⁴

Näsman opfatter de romerske kilder som problematiske, hvad man bestemt kan give ham ret i, men i sit forsvar af Wenskus har han tilsyneladende en anden holdning til de skriftsteder, hovedsageligt hos Tacitus, der “belyser de germansktalende folks styreform, dvs. deres politiske system.” Min holdning til Tacitus’ *Germania* har jeg udtrykt andetsteds,⁴⁵ og uden dette værk ville Wenskus og hans tradition af tyske forfatningshistorikere ikke have ret meget at skrive om. Historikeren Robert Latouche har udtrykt det således: “By the torture of these few remaining texts [...] they have applied themselves to a detailed and meticulous interpretation of several brief passages from Caesar, the Elder Pliny and especially from Tacitus.”⁴⁶

Når de skriftlige kilder i løbet af anden halvdel af tredje århundrede pludselig nævner andre og væsentligt færre barbariske stammenavne, herunder frankere og alemanner, end f.eks. hos Tacitus – et hovedargument hos Wenskus og proselytter – så skal man huske på, at disse stammenavne er romernes navne for deres barbariske modstandere og altså ikke nødvendigvis i overensstemmelse med barbarernes egen opfattelse. Det er måske ikke tilfældigt, at disse navne opstod på et tidspunkt, hvor romernes opmærksomhed mod den nordlige grænse var væsentligt svækket, og hvor man måske havde behov for en forenkling af det eksisterende virvar af navne. Måske opgav man bare at holde rede på de mange barbarers etnicitet og lod i stedet det geografiske punkt, hvorfra angrebene udgik, være styrende for en grovere klassifikation.⁴⁷

I hysteriet efter katastrofen i Teutoburger-skoven konsolideredes og befæstedes Romerrigetets grænse langs Rhinen og Donau, og en overvejende stor del af hæren udstationeredes langs denne. Men allerede i løbet af få årtier viste den germanske fare sig ikke at være så overhængende, og i takt med forbedringer af grænsebyggerierne blev store dele af de udstationerede tropper allerede fra slutningen af første århundrede trukket væk fra grænsen mod Nordeuropa.⁴⁸ Med tiden medførte det flere germanske plyndringstogter på romersk territorium, og Markomannerkrigene i perioden 166-180 er en lang periode med angreb over en stor del af den romerske nordgrænse. Men disse krige havde næppe den katalyserende effekt på de germanske samfund, som de ofte hævdes at have haft, og under alle omstændigheder endte de med fredsslutninger, der ikke var til germanernes fordel.⁴⁹ Vi skal frem til soldaterkejsernes tid nær midten af tredje århundrede, før der for alvor sker ting, der får afgørende betydning. Talrige militærkup i Romerriget, ofte med hjælp fra germanske hjæl-

petropper i den romerske hær, og to katastrofale nederlag til Romerrigetets hovedfjende, Sassaniderne i Persien, hvor to romerske kejsere, Decius og Valerian, mistede livet, drænedes Romerriget for ressourcer og ikke mindst for tropper langs den germanske grænse og gjorde det dermed muligt for germanerne at gennemføre et stort antal plyndringer på romersk jord. Trods de mange plyndringer i anden halvdel af 3. århundrede var det ikke den germanske fare, der var årsag til, at man i slutningen af tredje og navnlig fjerde århundrede under Diocletian og Konstantin radikalt ændrede hærens organisation fra en præventiv militær strategi rettet mod rigets ydre fjender til en strategi, hvor store dele af den romerske hær udstationeredes inde i riget i mere mobile feltenheder for bedre at kunne imødegå flere interne militærkup i det romerske rige. Forsvaret af grænserne blev i højere grad overladt til dårligere udrustede grænsetropper, "Limitanei", der ofte rekrutteredes på den anden side af grænsen. Vigtigere var det imidlertid, at skellet mellem hjælpetropper og legioner blev udvisket; at behovet for rekrutter til den nye hær var enormt; og at en meget stor del af denne rekruttering foregik i de germanske områder, hvorved der foregik en barbarisering af den romerske hær. De nye romerske legioner fik ofte germanske stammenavne, og efterhånden kom germanere også til at lede såvel legioner som hele regionale felthære.⁵⁰ Således hævder historikeren Thomas Burns, at goterkongen Alaric, hvis felttog i Italien førte til to plyndringer af Rom i 410, og som i 418 efter Alarics død resulterede i en romersk accepteret bosættelse af goterne i Aquitanie, i virkeligheden ikke var leder af et germansk hærtog eller en folkevandring, men at han var oprørsgeneral med titel i den romerske hær. Han kendes således som "Magister militum per Illyricum", general over en regional felthær, måske allerede i 399, og senere nævnes han som "Comes rei militaris".⁵¹ Lidt forenklet gengivet hævder Burns, at Alaric efter etniske udrensninger rettet mod gotere i den romerske hær og senere henrettelsen af den øverste general Stilicho, så sin egen position undermineret, og derfor drog mod Italien for at søge den genoprettet. Den første bosættelse af germanske forbundsfæller på romersk jord var således måske snarere resultatet af en intern militær revolte i Romerriget.⁵²

Også ostrogoterne baserede deres identitet på at have tjent under den østromerske kejser Zeno, burgundernes konger smykkede sig med romerske militære titler, merovingerne udsprang formodentlig fra en romersk felthær, og selv de saksiske kongedømmer i det sydlige England kan have haft rod i den romerske hær.⁵³ Selv om man må give plads til et særdeles komplekst billede af det Vestromerske riges undergang, der også omfatter bl.a. Steuers utilknyttede plyndringshære,⁵⁴ flygtningestrømme og romerske aristokraters private militser, så kan de vigtigste omvæltninger af permanent karakter tilskrives interne

militærkup. Vigtigt i forhold til den frankiske analogi er det, at et brev fra den hellige Remigius til den frankiske kong Clovis ved dennes tronbestigelse i 481, nævner, at Clovis ligesom sine forfædre havde ansvaret for forsvaret af provinsen Belgica II. De første frankiske konger var altså generaler i den romerske hær.⁵⁵ Det forklarer, hvorfor Clovis' far, Childeric, ved sin gravlæggelse var udstyret med såvel germanske som romerske rangsymboler, sidstnævnte i form af en signetring og den pragtfulde løgknopfibula af guld.⁵⁶

Näsman fremhæver, trods sit valg af den frankiske analogi, tre forbehold mod den: den frankiske rigsdannelse skete på erobret territorium med en stærk romaniseret og kristen kultur; Det merovingiske samfund byggede i høj grad på en fortsættelse af den romerske territoriale administration; Det merovingiske rige tilpassede og udnyttede i høj grad den romerske og militære kultur.⁵⁷ I mine øjne var de germanske magtovertagelser i flere tilfælde snarere militærkup, hvor regionale felthære af overvejende germansk observans tog magten på et tidspunkt, hvor Romerriget havde mistet sin sammenhængskraft, og gennem disse kup forsøgte at bevare fragmenter af Romerriget, med den manglende forståelse for samfunds helheder, som ofte ses, når en militærjunta tager magten. Derfor blev forholdet mellem hæren og den civile administration i Romerriget modellen for de nye stater: Barbarerne udgjorde hæren og var i hvert fald i nogen grad undtaget fra skat, mens de romerske borgere blev civile skatteydere. Således blev denne opdeling også en etnisk opdeling: frankerne henholdsvis goterne var hæren.⁵⁸ Uanset om man deler dette synspunkt eller tilslutter sig en mere traditionel version af folkevandringstidens historie, burde Näsman's egne forbehold imidlertid i sig selv være rigelige til at afvise den frankiske analogi som gyldigt forbillede for en sydsandinavisk rigsdannelse, også selv om man skulle regne med et par hundrede års forsinkelse.

Også selv om man ved sin analogi skulle vælge udelukkende at fokusere på de frankiske samfund forud for magtovertagelsen på romersk jord, er man ude i et tvivlsomt ærinde. Alene det nære naboskab til Romerriget må have præget de transrhinske samfund i en grad, der ikke kan genfindes hos barbariske stammer længere mod nord. I det hele taget finder jeg Näsman's tiltro til den historiske analogi for problematisk. Den bedste mulighed for fortolkning af forholdene i Sydsandinavien, skriver han, er via analogi "baseret på historikeres fortolkninger af de kilder, der beskriver mere eller mindre samtidige germansktalende folk".⁵⁹ Dermed reduceres arkæologien til et appendiks til historieskrivningen, uden egen eksistensberettigelse, og denne holdning genensyrer Näsman's måde at tænke på. Som allerede anført er de skriftlige kilder om germanerne oftest skrevet af romere uden noget særligt kendskab til eller interesse for germanske samfundsforhold, og det må samtidig opfattes

som særdeles tvivlsomt, om samfundene langs Rhinen og Donau var organiserede på samme måde som de sydsandinaviske. Näsman henviser til sin egen artikel om analogislutning til goterne, hvor den historiske kilde, helgenberetningen om St. Saba, kan være en undtagelse fra det førstnævnte forbehold. I den artikel hævdes det imidlertid, at analogien først kan være gyldig, såfremt der også kan etableres en arkæologisk analogi, og det kan der reelt ikke. De fremførte eksempler på ligheder i materiel kultur mellem de gotiske områder og Sydsandinavien er overfladiske, og med den nuværende *Stand der Forschung* i ungarsk og rumænsk arkæologi er en videre analogi umulig.

Den alvorligste anke mod Näsman, trods alle forbehold, teleologiske syntese er, at han ikke synes at erkende graden af regionale forskelle i sydsandinavisk jernalder eller i hvert fald ikke i tilstrækkelig grad tillægger dem nogen samfundsmæssig betydning. Ganske vist er Näsman opmærksom på, at bebyggelsen er organiseret forskelligt i Øst- og Vestdanmark, med store landsbybebyggelser i Jylland, mens de danske øers bebyggelse er præget af enkeltgårde og mindre gårdsammenslutninger, men denne observation, som han citerer Fallgrens dengang nyligt publicerede Ölandsstudie for, får ingen konsekvenser for Näsman's samfundssyntese.⁶⁰ Men en så afgørende forskellighed i organiseringen af fællesskabet og af den basale økonomi bør give anledning til at overveje, om der ikke er tale om grundlæggende forskellige samfund.⁶¹

Selve Näsman's beskrivelse af den jyske bebyggelsesudvikling er desuden forældet.⁶² Det er de sene 80'eres gamle travere om udviklingen fra fælleshegnede landsbyer i førromersk jernalder til landsbyer med individuelt hegnede gårde i romersk jernalder, der gentages. Men denne teori begyndte allerede at gå i opløsning i midten af 90'erne, da udgravningerne ved Frederiksdalvej ved Randers viste, at landsbyer med individuelt hegnede gårde allerede var et fænomen i andet århundrede f.Kr. Næsten samtidig udgravedes Vendehøj-landsbyen i nærheden med lige så tidlige individuelt hegnede landsbygårde.⁶³ Så langt sydpå som til Vejle Museums arkæologiske ansvarsområde er der noget, der tyder på, at landsbyer med individuelt hegnede gårde kan dateres så langt tilbage i tid som sen førromersk jernalder.⁶⁴ Der er måske efterhånden snarere grund til at spørge, om man ikke i dag bør anse de fælleshegnede landsbyer som et særligt syd- og sydvestjysk fænomen, der aldrig har eksisteret i det øvrige Jylland.⁶⁵ Per Ethelberg har peget på en regional hustype i det sønderjyske område, om end definitionen af huse af Österrönfeldtype kunne være mere stram, og Ethelberg's påstande om etniske udrensninger på baggrund af hus-typens spredningshistorik er noget vidtrækkende. I det nordlige og nordvestlige Jylland er det velkendt, at bebyggelsen i ældre jernalder var organiseret som byhøje eller huse med neddybede fundamenter og kældre, og der ses allerede

tidligt en tendens til buede langvægge. I Thy fortsatte byhøjene tilsyneladende endda op i yngre jernalder.⁶⁶ Man kan hævde, at de mange samfund, som ældre romersk jernalder utvivlsomt afspejler, bliver til færre ved overgangen til eller i løbet af yngre romersk jernalder. Det sker ofte med henvisning til Jytte Ringtveds regionalstudie af den jyske gravskik i yngre romersk jernalder og med teoretisk forankring hos Wenskus.⁶⁷ Jeg mener imidlertid ikke, Ringtveds materiale nødvendigvis er stærkt nok til at hævde, at der *kun* var to regioner i Jylland i løbet af yngre romersk jernalder, snarere viser det, at der var *mindst* to regioner. Ringtveds materiale domineres af den meget store Sejlflod-gravplads i nord og to større gravpladser ved Hjemsted og Enderupskov i syd. Med valget af metode, brugen af isolinjer ved korrespondensanalyse, kommer disse to store koncentrationer af grave til at virke som poler, og en to-delning af materialet er dermed nok, hvad man kunne forvente. Når Näsman antyder, og andre væsentligt mere håndfast påstår,⁶⁸ at grænsen mellem nord- og sydgruppen kan opfattes som territoriale grænser, så mener jeg, der er tale om en overekstrahering af de arkæologiske kilder. Et studie med brug af den samme metode som Ringtveds, men på gravmaterialet fra ældre romersk jernalder, gav få år senere en regional inddeling af Jylland i fem dele. Der vil formentlig, som forfatterne også indrømmer, kunne vindes meget ved mere detaljerede studier af regionalitet i ældre romersk jernalder.⁶⁹ To studier af ældre romersk jernalders grave i det sydlige Jylland har peget på adskillige lokale magtområder. Begge studier udtrykker en forventning om en endnu ikke påvist overkonge for disse regioner, i begge tilfælde med henvisning til beskrivelserne hos Tacitus, men man bør nok i dag overveje, om sådanne overhovedet findes.⁷⁰

Et andet skel mellem ældre og yngre romersk jernalder, der traditionelt har været opfattet som et afgørende tegn på den politiske centralisering af det nuværende Danmark, er en række væsentlige landbrugsøkonomiske forbedringer: en omlægning af dyrkningsformerne fra digevoldingsagrene til ind-udmarkssystemet, indførelsen af le og drejekværn og gårdenes voksende størrelse. I dag opfattes disse forbedringer som indført væsentligt mere glidende gennem hele romersk jernalder, og dateringen af de hegnede agres ophør er uklar.⁷¹ Det har endog været antydnet, at systemet kun blev opgivet på de marginale jorder.⁷² Under alle omstændigheder er ind- og udmarkssystemet, der er overført fra arkæologiske observationer fra bl.a. den ölandske stenstrengsbebyggelse, stadig hypotetisk, i hvert fald i Vestdanmark.⁷³

Bebyggelsen i yngre romersk jernalders Jylland virker noget mere ensartet end i ældre romersk jernalder, og udbredelsen af de strukturerede landsbyer kan hævdes at svare til Ringtveds udskilte Sydgruppe, om end Enghøjopladsen nord for Randers er et oplagt bud på en struktureret landsby umiddelbart

nord for grænsen mellem Nord- og Sydgruppen.⁷⁴ Detaljerede studier af landsbyen ved Nørre Snede tyder på, at struktureringen af landsbyfællesskabet byggede på arveforhold i et slægtskabsbaseret samfund snarere end en regulering ved en central autoritet, og forskelle i gårdenes størrelse forklares netop herved. Opløsningen af begrebet “den vandrende landsby”, der var central for opfattelsen af landsbyen som politisk reguleret, får bebyggelsen til at minde mere om den spredte førromerske bebyggelse, før landsbyernes hegn indføres.⁷⁵ Til forskel herfra virker flere syd- og sydvestjyske såkaldte rækkelandsbyer til gengæld meget strengt regulerede og antyder, at der kan udskilles regionale forskelle i den syd- og midtjyske bebyggelse.⁷⁶

Vender vi tilbage til de religiøse ritualer og disses regionale forskelle, har jeg allerede påpeget, at de egentlige hærudstyrsofringer kun findes i Jylland, og det bør vel understreges: I det østlige Jylland, samt på Vestfyn.⁷⁷ En anden markant regional forskel i ritualitet er den i min bog påpegede forskel mellem våben og import i gravene, som i yngre romersk jernalder skiller det vestfynsk-jyske område fra det østfynsk-sjællandske.⁷⁸ På Sjælland er der meget få våbengrave, og ingen indeholder fuldt våbenudstyr. På Østfyn hører våbengravsskikken, såvel som Østfyns eneste sikre krigsbytteofferfund op i fase C1b og efterfølges af en gravskik med romersk import, der meget ligner den sjællandske. I Jylland ses en del våbengrave, og grave med romersk import indeholder modsat det østdanske materiale sjældent mere end en enkelt importgenstand. Øse-si-sæt, der udgør en meget stor procentdel af det sjællandske fundbillede, er til gengæld sjældne i Jylland. På Vestfyn forekommer romersk import slet ikke i yngre romersk jernalders gravfund. Jeg opfatter disse forskelle som grundlæggende forskellige strategier snarere end forskelle forklaret som et krigerisk samfund på den ene side og et fredeligt samfund med handelsmonopol på den anden side. Især på Sjælland synes inspirationen fra Romerriget at være stærk. Foruden de romerske glas og bronzer, der i nogen grad kan siges at få en ny og ophøjet betydning i gravskikken, vidner en del sjællandske gravfund om, at man har antaget den romerske charons-gravskik, dog ofte tilpasset en barbarisk værdinorm, der næppe var gået an i Romerriget, ved brug af små glasskår i munden i stedet for en mønt. Den hyppige brug af enkeltdeponerede våben i vandløb, sø og mose kan også hævdes at have romersk forbillede, idet romerske våben, især sværd, fra floder og vandløb er et almindeligt fænomen, og næppe kan betegnes som tilfældigt tabte. Endelig kan de østsjællandske brolagte veje næppe tænkes uden romersk forbillede.⁷⁹

I Jylland er den romerske påvirkning væsentligt mere markant i ældre romersk jernalder med mange rige gravfund med romersk import, men også bebyggelser og gravformer, der kan paralleliseres til Romerrigets provinser.⁸⁰

Både i grav og bebyggelse synes der at være tale om mange kortfasede forsøg på magtopbygning. I yngre romersk jernalder kan der ikke overbevisende peges på en social elite i bebyggelsen, og blandt de jævnt spredte, kortfasede rigdomsytringer i gravskikken kan der heller ikke entydigt peges på en markant overregional elite. Det betyder selvfølgelig ikke nødvendigvis, at den ikke var der, men den jævne udbredelse af rige grave, den egalitært udseende bebyggelse og også den jævne spredning af krigsbytteofferfund ned langs den østjyske kyst antyder ikke for mig, at Jylland skulle være samlet i større stammekonglomerater.

Hos Näsman fremtræder et kongerige ledet af danerne ikke senere end 500 e.Kr., et synspunkt, som han "deler med andre arkæologer".⁸¹ Her citeres kun Lotte Hedeager, der næppe har noget imod at optræde i flertal, men Näsman kan kun være enig i resultatet, ikke mellemregningen, for Hedeager hævder, at Himlingøjedynastiet med de rige gravfund på Stevns er udgangspunkt for disse danere.⁸² Ulf Näsman, derimod, opfatter Himlingøje-gravpladsen fra yngre romersk jernalder som udtryk for et gammelt system, mens centralpladserne ved Gudme og Uppåkra repræsenterer de "nye økonomiske kræfter".⁸³ Jeg mener ikke, det er en præcis beskrivelse, men det er den nødvendige forklaring, når man ønsker at se det nuværende Danmark som en helhed på så tidligt et tidspunkt. Derfor er det befriende, at der i de seneste par år er udkommet studier, der argumenterer for, at Gudme repræsenterer en tidlig centralmagt, der kun dækker Fyn, eller ser Himlingøje-gravpladsen som udtryk for forsøget på etableringen af en tidlig statsdannelse, der kun dækker Sjælland.⁸⁴ Gudme består uden tvivl af en række fænomener, der giver god anledning til at opfatte den som hovedsæde for en centralmagt/tidlig stat allerede i yngre romersk jernalder, blot vil jeg på baggrund af de regionale forskelle, der påpeges i min bog samt den udbygning af dette billede, der findes hos Mogens Bo Henriksen, hævde, at Gudme, som tidlig stat, kun omfattede det østlige Fyn. På Sjælland er det vanskeligere at se statskriterierne opfyldt, men hvor man godt kan føle sig underholdt af de problemer, enkelte meget rige gravfund med tydelige "fyrstelige" træk giver det rigtigt opbyggede politiske system, modulet efter Tacitus,⁸⁵ så kommer man næppe uden om, at udbredelsen af romersk import og ikke mindst ormehovedringene har en betydning, der dækker over etableringen af et alliancenetværk i 200-tallets Sjælland. Igen vil jeg dog hævde, at hverken det vestlige eller det nordøstlige Sjælland er med i et sådant system, idet ormehovedringene her er fraværende eller findes som løsfund, hvis fortolkning som gravgaver er meget tvivlsom.⁸⁶

Boye, Ethelberg og Hansen opfatter det sjællandske forsøg på en magtopbygning som kortvarigt og mislykket, for både distributionen af romersk im-

port og af de vigtige guldringe ophører omkring 300 e.kr.⁸⁷ Det tilnærmelsesvis ophør af romersk import omkring 300 e.Kr. synes at være et generelt fænomen i Nordeuropa og kan måske snarere tilskrives de politiske begivenheder omkring Rhinen på dette tidspunkt, bl.a. med reorganiseringen af den romerske hær, der også må have haft konsekvenser for produktionen i Rhinbyerne.⁸⁸ Snarere understreger fænomenet på Sjælland, hvor afhængige man hidtil har været af gravmaterialet i sociale fortolkninger, og hvor ustabil dette materiale er. Jeg finder det dog interessant, at der i bebyggelsesmaterialet, der endnu mangler en fyldestgørende fremlæggelse, peges på en socialt differentieret bebyggelse, hvor eliten angiveligt har boet i kraftigt byggede langhuse med buede vægforløb, allerede fra begyndelsen af yngre romersk jernalder, og flere hundrede år før dette bygningsfænomen indførtes i Jylland.⁸⁹ Både bebyggelsen og det redistributive system peger således tidligt fremad mod de vigtige centralpladser, der i yngre germansk jernalder opstår ved Lejre og Tissø, og derfor er det rige Stevns måske ikke reelt så forskelligt fra de rige centralpladser.

Når Näsman hævder, at der omkring 700 findes centralpladser i stort set hver eneste bygd i Sydskandinavien, og citerer Jens Ulriksen for det, så er der tale om en begrebsforvanskning, idet Ulriksen taler om centraliserede anløbspladser.⁹⁰ Det er dog rigtigt, at der er en uoverskuelig mængde af detektorfundne pladser, der kan dateres til germansk jernalder, også i Jylland.⁹¹ Hverken genstandene eller karakteren af de udgravede bebyggelser af denne type kan dog tilnærmelsesvist sammenlignes med de store centralpladser Gudme, Sorte Muld og Uppåkra eller de godslignende pladser ved Lejre og Tissø.⁹² Disse pladser kan opfattes som samfund, der har succes med lederskab, med at etablere netværk, organisere plyndringstogter og handels ekspeditioner og måske vigtigst af alt med at etablere vigtige kulturer for bestemte guddomme. Forandringer i religiøsitet kan således meget vel være blandt årsagerne til, at Gudme mister noget af sin betydning i løbet af yngre romersk jernalder, Sorte Muld i vikingetiden, mens Uppåkra og nyere centralpladser som Lejre og Tissø først mister deres betydning ved overgangen til kristendommen og formentlig etableringen af en mere stabil kongemagt omkring år 1000.

Beskrivelsen af en udvikling, hvor centralpladserne fra 700-tallet erstattes af "de tidligste urbane samfund", mener jeg også er udtryk for en lidt forældet opfattelse, der har sin rod i opfattelsen af Dankirke som Ribes forgænger.⁹³ En nyere fortolkning betoner, at 900- og 1000-årene mangler i Ribe, og at den ældste bebyggelse fra 700- og 800-tallet ikke kan betegnes som bydannelse, men som en sæsonhandelsplads uden permanent bebyggelse.⁹⁴ Centralpladserne ved Lejre, Tissø og Uppåkra ophører først omkring år 1000, og nær Lejre og Uppåkra opføres nye religiøse centre i form af de kristne domkirke-

byer Roskilde og Lund. Både indførelsen af kristendommen og den tilsyneladende erstatning af gamle stormandsæder med nye religiøse centre kan meget vel ses som en central kongemagts forsøg på at stække stormændenes politiske magt ved at bryde deres monopol på regional kult.

Til trods herfor har jeg svært ved at godtage det påståede generelle skift i ritualitet, hvor en elite omkring 500 e.Kr. privatiserer de religiøse ritualer ved at overføre dem fra det offentlige rum, sø og mose til elitens residenser.⁹⁵ Bopladsofringer blev således også foretaget i stor stil i ældre jernalder, og vådbundsofringer er endog meget almindelige op i vikingetiden også.⁹⁶ Ikke alle folkevandringstidens guldepoter kan entydigt knyttes til bebyggelsen.⁹⁷ På de østdanske/skånske centralpladser findes våbenofringer, hvis dateringsmæssige hovedvægt går tilbage til romersk jernalder, mens de vikingetidige våbenfund fra Tissø er fundet i vand. Fund af enkelte våben fra yngre germansk jernalder, vikingetid og endda middelalder i en række af de samme moser og søer med våbenofringer fra romersk jernalder tyder på, at der er tale om en begrænset fortsættelse af den gamle tradition med sejrsofringer til guderne.⁹⁸

Näsman beskriver ovenfor sit stammeforbund som en latent struktur, der kun trådte i funktion ved særlige lejligheder.⁹⁹ At strukturen kun skulle være latent fremgår imidlertid ikke af Näsman tidligere syntese.¹⁰⁰ Jeg tror imidlertid også, at der kan have eksisteret sådanne latente strukturer, i hvert fald i det jyske område, men at der har været væsentligt flere, end Näsman tror. Jeg har meget vanskeligt ved at se det realistiske i, at en sådan løs magtstruktur i 500-tallet har kunnet fungere effektivt over så stort et område som "Sydjylland, Fyn og Sjælland" og med en "løsere" tilknytning fra "Nordjylland, Sydhalland, Skåne, Blekinge og Bornholm", samt at det endvidere har kunnet udøve hegemoni over andre sydsandinaviske områder, som f.eks. Öland.¹⁰¹ At dette skulle være tilfældet bygger på Karen Høilund Niensens studier af dyrestil, der desværre fortsat kun er foreløbigt publiceret.¹⁰² Jeg mener, at dette studie har en afgørende bias. Lidt forenklet er det Høilund Niensens konklusion, at der kun i Sydsandinavien findes kontinuitet i udviklingen af visse stilistiske træk, og at disse i højere grad end i andre områder af Skandinavien findes på jævne genstandstyper, men hovedsageligt på pragtgenstande i det østlige Skandinavien. Når dette er tilfældet, mener jeg, det primært kan føres tilbage til selve fundbilledets karakter, der i Sydsandinavien groft sagt karakteriseres ved en stor (og kraftigt stigende) mængde løsfund, hovedsageligt fundet med detektor på et voksende antal lokale eller regionale produktionspladser, samt enkelte relativt fattigt udstyrede grave, mens kun Gotland, Mälarsverige og til dels Bornholm er karakteriseret ved en rig gravskik. Udover de meget rige bådgrave i Mälardalen er dyrestilsmaterialet her meget lil-

le.¹⁰³ Det skæve fundbillede forstærkes af, at man i Sverige har været meget tilbageholdende med brugen af metaldetektor. Med en så forskelligartet kilde-situation har jeg derfor vanskeligt ved at godtage studiets vidtrækkende konklusioner.

I dette forsvar mod Näsman angreb har jeg hævdet, at Näsman repræsenterer en arkæologi anno 1990, der ikke længere er tidssvarende, hvad han da også delvist selv erkender.¹⁰⁴ Näsman insisterer på en lineær samfundsudvikling, der omfatter hele Sydsandinavien uden at ville erkende omfanget af regionalitet og regionalitetens betydning. Jeg tror på, at samfund kan udvikle sig i forskellige retninger, også selv om de er naboområder og deler de samme økologiske forudsætninger, og det er her, han og Renfrews 30 år gamle teori om Peer Polity Interaction fejler. Verden er og har altid været asymmetrisk, og selv et blik på det sydskandinaviske materiale afslører flere helt forskelligt strukturerede samfund og en væsentligt mere kompleks samfundsudvikling, der kun på stor afstand og over et meget langt perspektiv syner lineær. Så selv når man så kunstigt lukker en globaliseret verden inde i små sluttede zoner og betragter udviklingen isoleret, passer Renfrews model ikke. I det danske arkæologiske materiale er der et afgørende regionalt skel mellem Øst- og Vestdanmark, og hertil en række mindre velbelyste forskelle. Jeg er derfor enig i Mads Holsts analyse, der påpeger mindst to alternative organisatoriske principper: et aristokratisk baseret system i Østdanmark, og et tilsyneladende egalitært system baseret på landsbyfællesskabet i Vestdanmark.¹⁰⁵ Et regionalt skel mellem øst og vest fortsætter endda langt op i vikingetiden.¹⁰⁶ Det er mit håb, at de kommende års krav til museernes forskning vil kaste et forøget lys på og bidrage til en mere nuanceret og detaljeret debat om jernalderens mangfoldighed. Debat er en mangelvare i dansk arkæologi, og måske er det derfor, at debatformen ikke har fundet et sobert toneleje. Af sidstnævnte grund alene ser jeg ikke ubetinget frem til Näsman's forudsigelige svirp med spanskrøret i næste års udgave af Kuml.

NOTER

1. U. Näsman 2002; 2008.
2. Senest U. Näsman 2006.
3. R.B. Iversen 2010, s. 9: "Bei der vorliegenden Untersuchung handelt es sich um Teile einer Doktorarbeit.."
4. R.B. Iversen 2010, s. 25: "Weil eine detaillierte Vorlage erst in einer späteren Arbeit erfolgen wird..."
5. M. Rundkvist 2003.
6. J. Ilkjær 1990; J. Bemman og G. Hahne 1994.
7. Afhandlingens omfang var således 311 sider ren tekst. Hertil kommer katalogtekst,

- plancher, alle illustrationer og 27 sider litteraturliste. Til sammenligning er bogen om Kragehul på 157 sider inklusive illustrationer (eks. katalog, plancher, engelsk resumé og litteraturliste).
8. Projekt titlen “Jernalderen i Nordeuropa” er ganske rigtig misvisende, men skyldes et krav fra Carlsbergfondet. Det er ikke en beslutning, jeg har været involveret i.
  9. Iversen 2010, s. 19-23.
  10. Jf. R.B. Iversen 2010, Abb. 6.
  11. Jeg har kun læst artiklen fra 2009, og manuskriptet til Kragehulbogen blev afsluttet i 2008.
  12. “Endelig kan det vises, at også de danske krigsbytteofringer findes i nær tilknytning til hovedvejnettet (Andresen et al 2008, fig. 4). Valget af offermosernes beliggenhed må betragtes som bevidste og understreger ofringernes logistiske element, uanset, om det deponerede materiale er hjembragt fra fjerne egne eller blot transporteret over få kilometer. I betragtning af jernalderens vådbundsdominerede topografi og de logistiske vanskeligheder med at forcere et sådant, er det overvejende sandsynligt, at også slagene fandt sted i nærheden af jernalderens vejsystemer. I den forbindelse kan fundet af to lansespidsen ved den stenbrolagte vej fra Broskov på Stevns være interessante at nævne. Den ene af dem er en lanse af type 28 Fjellberg, den anden af type 5 Havor fra fjerde århundredes døende årtier (G. Kunwald 1962, Fig. 2). De to lanser er altså næppe samtidige, men fundet, der også kan være en ofring, viser under alle omstændigheder en nær tilknytning mellem militær og vejsystem.”
  13. Definitionen af de enkelte fundkategorier mener jeg fremgår tilstrækkeligt klart af afsnittet “Begriffserklärung zu Opferungen von Heer(es)ausrüstungen und Waffen, s. 142-144. Kategorierne er udskilte ved korrespondensanalyse.
  14. J. Lønstrup 1988; J. Bemann og G. Bemann 1998.
  15. Af note 171 fremgår desuden en alternativ tolkning af fundet fra Villestofte og også indirekte hvorfor, jeg ikke tror, at der kan være tale om en falden rytter fra Vimose, som Näsman foreslår.
  16. Fundstedet for de indleverede genstande blev i 1864 udpeget for Engelhardt, der herefter foretog udgravninger i 1864; 1865; 1876 og 1877. Der blev desuden fundet genstande ved tørvegravning i mosen i 1876 og 1877.
  17. H.C. Andersen 2003.
  18. Her refereres naturligtvis til Illerup Ådal, nedlægning A. Jf. G. Halsall 2003, s. 132: “Armies for small-scale endemic raiding warfare might well be very much smaller[and hære på 5.-20.000 mand], and an awful lot, perhaps the majority, of early medieval warfare was of this type”.
  19. Det rigtige kort findes gengivet hos U. Näsman 1999, og begge kort hos C. Fabech 1996. Fejlen ændrer dog ikke på figurens grundlæggende meningsløshed som en afspjuling af en skandinavisk krigszone.
  20. U. Näsman 2006, s. 218.
  21. U. Näsman 1994, fig. 8; 1999, Fig. 4; 2006, Fig. 4.
  22. H. Härke 1997, s. 124.
  23. A.N. Jørgensen 1997, Fig. 5. 1100-tallets militære byggeaktivitet indgår dog ikke i Näsman's diagram.
  24. U. Näsman 2006, 219.
  25. K. Christensen 2007, 230f.; A.N. Jørgensen 2003; M.S. Jørgensen 1988.
  26. B.S. Bacharach 1972, s. 18.

27. Jahns grundlæggende arbejde fra 1916 trænger dog efterhånden til en opdatering (M. Jahn 1916).
28. Trods romerske udbetalinger af enorme summer guld til hunnerne, stiger mængden af romersk præget guld i Skandinavien først efter midten af femte århundrede, hvor hunnernes rolle stort set var udspillet (R. B. Iversen 2008, Bilag III.4).
29. S. von Schnurbein 1997, s. 13; G. Halsall 2003, 164f. Både Ango og Franciska, der begge har rødder i den senromerske hær, forsvinder fra det kontinentale våbensystem ved overgangen til det 7. århundrede, formentlig af samme årsager som forenklingen af det skandinaviske våbensystem 100 år tidligere.
30. J. Engström 1992; J. Ilkjær og R. B. Iversen 2009.
31. I denne diskussion kommer de store regionale forskelle i Skandinavien formodentlig i spil, hvilket jeg vil vende tilbage til.
32. Steuer 1987; A.N. Jørgensen 1996. Ringknop-applikationer er mig bekendt endnu ikke påvist i jyske fund, hvilket meget vel kan være et reelt fænomen.
33. Udskrivning af slaver er dog kun historisk belagt i det sene syvende århundredes visigotiske Spanien (G. Halsall 2003, 60f.).
34. E. Service 1962; 1975; C. Renfrew 1974; J. Friedman og M. Rowlands 1977; Claessen og Skalnik 1978; Runciman 1982; Kristiansen 1991; Hedeager 1992.
35. P. Clastres 1977; K.V. Flannery 1999.
36. R.B. Iversen 2010, s. 154.
37. Jf. U. Näsman 2006, s. 217: "Væbnet militær handling er selve rigsdannelsens mekanisme eller instrument" vs. H. S. Lewis 1981, s. 215: "Armed military action is the mechanism or the instrument of state formation itself".
38. U. Näsman 2006, s. 224.
39. U. Näsman 2006, s. 211; s. 221ff.
40. P. Clastres 1977.
41. F.eks. J. Ringtved 1988; L. Hedeager 1992; U. Näsman 2006.
42. Jf. f.eks. E.A. Thompson 1958.
43. H. Elton 1996, s. 60.
44. Det er næppe tilfældigt, at germanerne kun vandt to store sejre over romerske hære i de første 400 år e.Kr. Sejren over Varus i år 9 og goternes sejr ved Adrianopolis i år 378 var begge knusende og sendte chokbølger gennem det romerske samfund, men deres kronologiske fordeling tyder ikke i sig selv på, at germanerne blev stærkere og bedre organiserede gennem deres kontakt med romerne.
45. R.B. Iversen 2010b.
46. R. Latouche 1981, s. 30.
47. At mange af de gamle taciteiske stammenavne stadig findes indlejret omkring år 400 i den berømte liste over den romerske hærs enheder, kendt som *Notitia Dignitatum*, er ikke nødvendigvis et argument for hverken det ene eller det andet synspunkt, idet det kan afspejle en traditionel brug af gamle, hæderkronede regimentsnavne fra de romerske hjælpetropper.
48. S. von Schnurbein 1997, s. 14f.
49. H.W. Böhme 1975.
50. F.eks. Waas 1960; Coello 1996.
51. T.S. Burns 1994, s. 99.
52. T.S. Burns 1994; Guy Halsall støtter teorien 2003, s. 26.
53. Burns 1994; Halsall 2003, s. 13; s. 26; Böhme 1986
54. H. Steuer 2006

55. P. Périn 2001, s. 63; Halsall 2003, s. 40: "As the western Empire fell apart, from the end of the fourth century, the barbarian or "barbarised" units and field armies became the focus for new provincial identities. Generals of barbarian origin, commanding "barbarised" armies, became kings of peoples, and settle their followers in the territories they governed".
56. P. Périn, og M. Kazanski 1997
57. U. Näsman 1998, s. 10.
58. G. Halsall 2003, s. 41f.
59. U. Näsman 2006, s. 2009; desuden U. Näsman 1988.
60. J.-H. Fallgren 2006; U. Näsman 2006, s. 211ff.
61. Studier af ældre jernalders husdyrhold tyder da også på regionale forskelle i husdyrholdenes sammensætning mellem Øst- og Vestdanmark, og det østdanske billede gentages på de sydøstskandinaviske centralpladser fra yngre jernalder, jf. J. Kveiborg 2008; T. Hatting 1994; L. Nilsson 2003; M. Watt 2008, s. 20.
62. U. Näsman 2006, s. 211 og Fig. 1, s. 212.
63. F. Christiansen 1996; B. Ejstrud og C.K. Jensen 2000.
64. VKH 6635/VKH 6650 Rønnevang og formodentlig også VKH 6468 Virkelyst, begge Gauerslund sogn (upublicerede).
65. Hos L. Webley 2008 lægges der da også mere vægt på landsbyernes opståen i midten af førromersk jernalder frem for hegnets type.
66. P. Ethelberg 2003; 2011; S. Hvass 1988; F. Kaul 1999; M. Runge 2009; N. Haue 2012.
67. J. Ringtved 1988; U. Näsman 2006, s. 223.
68. P. Ethelberg 2003; 2010.
69. B. Ejstrud & C.K. Jensen 2000, s. 110ff.
70. P. Ethelberg 1995; 2003; D.K. Mikkelsen 1989; Jf. R.B. Iversen 2010b.
71. M. Holst 2010, s. 160f.
72. P.H. Mikkelsen 1999.
73. Ligheden mellem organiseringen af landsbybebyggelsens hegn og de hegnede agre kunne måske tyde på, at omlægningen af dyrkningsformerne var knap så revolutionerende, jf. M. Holst 2010.
74. KHM 2481 Enghøj. Upubliceret. Et hav af upublicerede udgravninger fra mange års kampagner forhindrer i øjeblikket et nødvendigt overblik, særligt siden den rudimentære, men uomgængelige årbog Arkæologiske Udgravninger i Danmark ophørte med at eksistere.
75. M. Holst 2010, s. 164; 170ff; også J.-H. Fallgren 2006, s. 81.
76. Bl.a. M. Søvsø 2010; desuden Rindum Skole, nær Ringkøbing (upubliceret); Rugmarken (HAM 4767, upubliceret). Ligheden med Lundens model over såkaldte Waldhufendörfer, som gengivet hos J.-H. Fallgren 2006, s. 91, fig. 44 er stor men måske overfladisk.
77. Hvis man ser bort fra det lille, enkeltfasede østfynske fund fra Illemose og det lille lollandske fund fra Sørup Sø.
78. R.B. Iversen 2010, Abb. 46.
79. L. Boye 2002; M. D. Dyhrfeld-Johnsen 2011; C. Miks 2007; J.N.C. Coulston 2008; A.N. Jørgensen 2003; Kunwald 1962.
80. P. Ethelberg 2003, s. 206; E.M. Jensen 2010; N. Haue 2012.
81. U. Näsman 2006, s. 226
82. Hedeager 1992, s. 193.

83. U. Näsman 2002; 2006, s. 214.
84. M.B. Henriksen 2009; Boye, Ethelberg og Hansen i Boye og Hansen 2009.
85. F.eks. Boye, Ethelberg og Hansen i Boye og Hansen 2009, s. 255ff.; Rune Iversen 2011, s. 100ff. Jf. også R.B. Iversen 2010.
86. Jf. også kommentar hos M.B. Henriksen 2009, s. 329 og s. 335ff. Den omfattende Stevns-styrede skandinaviske alliancedannelse argumenteret af B. Storgaard (2001) på baggrund af Rosetfiblernes udbredelse har endegyldigt lidt sit endeligt ved erkendelsen af rosetfiblernes mere eller mindre stærke regionale særtræk, jf. A.Skjødt 2009; M. Przybyla og U.L. Hansen 2009; L. Schulte 2011.
87. Boye, Ethelberg og Hansen i Boye og Hansen 2009, s. 255ff.
88. Men en forstyrrelse af importstrømmen kan på den anden side meget vel have medvirket til et sammenbrud af den sjællandske magtopbygning.
89. Boye, Ethelberg & Hansen i Boye og Hansen 2009, s. 11. Store huse med let buede langvægge er endog allerede påvist ved overgangen mellem yngre førromersk og ældre romersk jernalder, jf. B. Friman og L. Hector 2003; N. Björhem 2003.
90. U. Näsman 2006, s. 216; jf. J. Ulriksen 1998, fig. 135 og s. 189.
91. F.eks. T.T. Christiansen 2008.
92. H.J. Hansen 1989; J.N. Nielsen 2001. Per Ethelberg synes dog fortsat at sidestille Dankirke med Gudme, Sorte Muld og Uppåkra, jf. Ethelberg 2009; 2010.
93. Näsman 2006, s. 216.
94. C. Feveile 2006, s. 9ff.
95. C. Fabech 1991; U. Näsman 2006, s. 222f.
96. J. Hansen 2006; L.C. Nielsen 1991, Fig. 11.
97. M.B. Henriksen 2009, s. 335ff; M.B. Henriksen 2010.
98. Helgesson 2002; 2004; Hansen & Vennersdorf 2008; Iversen 2008; Iversen 2010, s. 53, 105, 144 og 151f.; A.N. Jørgensen 2008; Lund 2004. Den anslåede datering af lanse 22501 fra Kragehul har nu fundet en sikker parallel fra Tønderhus, der formentlig kan dateres til slutningen af 1200-tallet (jf. J.L. Larsen 2010, s. 105, Fig. 21).
99. Udtrykket "hypotetisk stammeforbund" må hvile på en sprogforbistring, og kan næppe anvendes på dansk.
100. Näsman 2006.
101. Näsman 2006, s. 226.
102. K.H. Nielsen 1991.
103. K.H. Nielsen 1991, s. 128; s.136.
104. Näsman 2006, s. 207: "...det har kun været muligt at inddrage en mindre del af de mange publikationer, der er udkommet siden midten af 1990'erne". Det er symptomatisk, at 15 år gammel forskning benævnes "ny", jf. Näsman 2006, s. 210 og note 23.
105. Holst 2010, s. 175f.
106. S.M. Sindbæk 2008.

LITTERATUR

- Andersen, H.C. 2003: Nye undersøgelser i Ejsbøl Mose. I: L. Jørgensen, B. Storgaard & L. Gebauer (red.): *Sejrens Triumf. Norden i skyggen af det romerske imperium*. København, s. 246-257.
- Andresen, J., R.B. Iversen & P. Jensen 2008: On the War-path. Terrestrial Military Organisation in Prehistoric Denmark. I: A. Poluschny, K. Lambers & I. Herzog (red.):

- Layers of Perception. Proceedings of the 35th International Conference on Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology (CAA 2007)*. Berlin.
- Andersen, L. 2005: Jernalderbopladsen ved Øksenhede. *Vendsyssel Nu & Da* 2005, s. 44-59.
- Bachrach, B.S. 1972: *Merovingian Military Organization, 481-751*. Minneapolis.
- Bemmann, J. og G. 1998: *Der Opferplatz von Nydam. Die Funde aus den älteren Grabungen. Nydam-I und Nydam-II*. Wachholtz.
- Bemman, J. og G. Hahne 1994: Waffenführende Grabinventare der jüngeren romerske Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit in Skandinavien. Studie zur zeitlichen Ordnung anhand der norwegiske funde. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 75.
- Björhem, N. 2003: The Development of Iron Age Construction in the Malmö Area. I. L. Larsson og B. Hårdh (red.): *Centrality – Regionality. The Social Structure of Southern Sweden during the Iron Age. Uppåkrastudier* 7. Lund, s. 157-178.
- Böhme, H. W. 1975: Archäologische Zeugnisse zur Geschichte der Markomannenkriege (166-180 N. Chr.). *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 22, s. 153-220.
- Böhme, H.W. 1986: Das Ende der Römerherrschaft in Britannien und die angelsächsische Besiedlung Englands im 5. Jahrhundert. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 33, s. 469-574.
- Boye, L. 2002: Glasskår i munden – en upåagtet gravskik i yngre romersk jernalder. I: J. Pind et al. (eds). *Drik - og du vil leve skønt. Festskrift til Ulla Lund Hansen på 60-årsdagen 18. august 2002*. København, s. 203-209.
- Boye, L. & U.L. Hansen (eds.) 2009: *Wealth and Prestige. An Analysis of Rich Graves from Late Roman Iron Age on Eastern Zealand, Denmark*. Kroppedal.
- Christensen, K. 2007: Forhistorisk dendrokronologi i Danmark. *Kuml* 2007, s. 217-236.
- Christiansen, F. 1996: Frederiksdalvej – en boplads fra ældre jernalder. *Kulturhistorisk Museums Årbog*. Randers, s. 103-110.
- Christiansen, T.T. 2008: Detektorfund og bebyggelse. Det østlige Limfjordsområde i yngre jernalder og vikingetid. *Kuml* 2008, s. 101-143.
- Claessen, H.J.M. og P. Skalnik (red.)1978: *The early state*. Haag, Paris, New York.
- Clastres, P. 1977: *Society against the state*. Oxford.
- Coello, T. 1996: *Unit Sizes in the Late Roman Army*. BAR International Series 645.
- Coulston, J.N. C. 2008: Immortalizing Victory: Votive Weapon Depositions in Northern Europe and the Roman Empire. In: A. Abegg-Wigg & A. Rau (hrsg.): *Aktuelle Forschungen zu Kriegsbeuteopfern und Fürstengräbern im Barbaricum*. Schleswig. Wachholz Verlag, s. 307-330.
- Dyhrfeld-Johnsen, M.D. 2011: Charon-skik og alternative brug af romerske mønter. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 2011, s. 133-150.
- Ejstrud, B. & C.K. Jensen 2000: *Vendehøj – Landsby og gravplads*. Højbjerg.
- Engelhardt, C. 1867: *Kragehul Mosefund.1751-1865. Et overgangsfund mellem den Ældre Jernalder og Mellem-Jernalderen*. København.
- Engström, J. 1992: Skandinavisk krigsväsen under mellersta järnåldern. *Meddelande* 52, *Armémuseum* 1992. Stockholm, s. 14-72.
- Ethelberg, P. 1995: The Chieftains Farms of the Over Jerstal Group. *Journal of Danish Archaeology*, vol. 11, 1992-93, s. 111-135.
- Ethelberg, P. 2003: Den tidlige rigsdannelse i Slesvig (150-450 e.Kr.). I: P. Ethelberg, N. Hardt, B. Poulsen og A.B. Sørensen: *Det sønderjyske landbrugs historie. B. 2. Jernalder, vikingetid og middelalder*. Haderslev, s. 272-299.

- Ethelberg, P. 2009: Frühe Königreiche. Machtkonzentrationen in Südsandinavien im 1.-4. Jahrhundert n. Chr. I: S. Burmeister og H. Derks (red.): *Konflikt. 2000 Jahre Varusschlacht*. Stuttgart, s. 170-182.
- Ethelberg, P. 2011: Grænselandets tidligste historie set i lyset af den første rigsdannelse. Indvandring til alle tider. *Årbog for Museum Sønderjylland*, s. 23-44.
- Fabech, C. 1991: Samfundsorganisation, religiøse ceremonier og regional variation. I: C. Fabech og J. Ringtved (red.): *Samfundsorganisation og regional variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid*. Højbjerg, s. 283-303.
- Fabech, C. 1996: Booty sacrifices in Southern Scandinavia – A history of warfare and ideology. I: Björklund Et al. (Eds.): *Roman Reflections in Scandinavia*. Rom.
- Fallgren, J.-H. 2006: *Kontinuitet och förändring. Bebyggelse och samhälle på Öland 200-1300 e.Kr.* AUN 35, Uppsala.
- Feveile, C. 2006: Ribe på nordsiden af åen, 8.-12. århundrede. I: C. Feveile (red.): *Ribe Studier. Det ældste Ribe. Udgravningen på nordsiden af Ribe Å 1984-2000*. Højbjerg.
- Flannery, K.V. 1999: Process and agency in early state formation. *Cambridge Archaeological Journal*. Vol. 9, 1. 3-21.
- Friedman, J. og M. Rowlands (red.) 1977: *The Evolution of Social Systems*. London.
- Friman, B. og L. Hector 2003: An Iron Age settlement at Hyllie. Preliminary Results of the Excavation. I: L. Larsson og B. Hårdh (red.): *Centrality – Regionality. The Social Structure of Southern Sweden during the Iron Age. Uppåkrastudier 7*. Lund, s. 179-189.
- Halsall, G. 2003: *Warfare and society in the barbarian west, 450-900*. Routledge.
- Hansen, H.J. 1989: Dankirke. Jernalderboplads og rigdomscenter. Oversigt over udgravningerne 1965-1970. *Kuml* 1989, s. 201-241.
- Hansen, J. 2006: Offertradition og religion i ældre jernalder i Sydsandinavien – med særlig henblik på bebyggelsesofringer. *Kuml* 2006, s.117-175.
- Hansen, S.S. 1999: Iron Age settlements in northern Zealand. I: Fabech, C. & J. Ringtved (eds.): *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Højbjerg.
- Hansen, U.L. og M.J. Przybyla: Rosettenfibeln – ein Klassifikationsversuch. I: U.L. Hansen og A. Bitner-Wróblewska (red.): *Worlds Apart? Contacts across the Baltic Sea in the Iron Age*. København – Warszawa, s. 241-286.
- Hatting, T. 1994: The animal bones from Lundeberg. I: P. O. Nielsen, K. Randsborg og H. Thrane (eds.): *The archaeology of Gudme and Lundeberg*. København, s. 94-97.
- Haue, N. 2012: *Jernalderens samfund i Nordjylland – belyst med udgangspunkt i byhøjen Nr. Tranders, Aalborg*. Upubliceret ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet.
- Hedeager, L. 1992: *Danmarks Jernalder. Mellem stamme og stat*. Aarhus.
- Helgesson, B. 2002: Uppåkra in the 5th to 7th Centuries. The Transformation of a Central Place and its Hinterland. In: B. Hårdh & L. Larsson (eds.): *Central Places in the Migration and Merovingian Periods. Papers from the 52nd Sachsensymposium, Lund, August 2001*. Uppåkra studier 6. Stockholm.
- Helgesson, B. 2004: Tributes to be spoken of. Sacrifice and Warriors at Uppåkra. I: L. Larsson (ed.): *Continuity for centuries: a ceremonial building and its context at Uppåkra, Southern Sweden*. Uppåkrastudier 10, s. 223-239.
- Henriksen, M.B. 2009: *Brudager Mark – en romertidsgravplads nær Gudme på Sydøstfyn*. Odense Bys Museer.
- Henriksen, M.B. 2010: Gold deposits in the late Roman and Migration Period landscape – a case study from the island of Funen (Fyn), Denmark. I: U.L. Hansen og A. Bitner-

- Wróblewska (red.): *Worlds Apart? Contacts across the Baltic Sea in the Iron Age*. København – Warszawa, s. 389-432.
- Holst, M. 2010: Inconstancy and stability – Large and small farmsteads in the village of Nørre Snede (Central Jutland) in the first millennium AD. *Siedlungs- und Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet*. Rahden/Westfahlen, s.155-179.
- Hvass, S. 1988: Jernalderens bebyggelse. I: B.M. Rasmussen og P. Mortensen (red.): *Fra stamme til stat i Danmark 1. Jernalderens stammesamfund*. Højbjerg, s. 53-92.
- Härke, H. 1990: „Warrior Graves“? The Background of the Anglo-Saxon Weapon Burial Rite. *Past and Present*, Nr. 126, s. 22-43.
- Härke, H. 1997: Early Anglo-Saxon Social Structure. I: J. Hines (Red.): *Anglo-Saxons from the Migration Period to the Eighth Century: An Ethnographic Perspective*. San Marino, s. 119-127.
- Ilkjær, J. 1990: *Illerup Ådal 1-2. Die Lanzen und Speere*. Jysk Arkæologisk Selskab, Moesgård.
- Ilkjær, J. & R.B. Iversen 2009: Untergegangen. Germanische Heeresverbände und skandinaviske Kriagsbeuteopfer. I: S. Burmeister & H. Derks (red.): *Konflikt. 2000 Jahre Varusschlacht*. Stuttgart, s. 140-147.
- Iversen, R. 2011: Ellekilde – en gravplads fra yngre romersk jernalder med fyrstegrav og cirkusbægre. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 2011, s. 69-117.
- Iversen, R.B. 2008: *Kragehul – et krigsbytteofferfund på Sydvestfyen. Kronologiske og typologiske bidrag til forståelsen af krig og samfund i yngre romersk jernalder og folkevandringstid i Skandinavien*. Upubliceret ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet.
- Iversen, R.B. 2010: *Kragehul Mose. Ein Kriagsbeuteopfer auf Südwestfünen*. Jernalderen i Nord-europa. Moesgård.
- Iversen, R.B. 2010b: Farvel til *Germania*. *Kuml* 2010, s. 265-272.
- Jahn, M. 1916: *Die Bewaffnung der Germanen in der älteren Eisenzeit etwa von 700 v. Chr. Bis 200 n. Chr.* Mannus-Bibliothek 16. Würzburg.
- Jensen, E.M. 2010: The “princely” estate at Tjørring on Jutland. *Siedlungs- und Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet*. Rahden/Westfahlen, s. 197-223.
- Jørgensen, A.N. 1996: Krieger og hird i germansk jernalder. *Nationalmuseets Arbejdsmark*, s. 84-97.
- Jørgensen, A.N. 1997: Sea defence in Denmark AD 200-1300. I: A.N. Jørgensen og B.L. Clausen (Red.): *Military aspects of Scandinavian Society in a European Perspective, AD 1-1300*. København, s. 200-209.
- Jørgensen, A.N. 2003: Befæstning og kontrol af færdsel til lands og til vands i førromersk og romersk jernalder. I: L. Jørgensen, B. Storgaard og L. Gebauer (red.): *Sejrens Triumf. Norden i skyggen af det romerske imperium*. København, s. 194-210.
- Jørgensen, M.S. 1988: Vej, vejstrøg og vejspærringer. Jernalderens landfærdsel. I: B.M. Rasmussen og P. Mortensen (red.): *Fra Stamme til stat i Danmark 1. Jernalderens stammesamfund*. Højbjerg, s. 101-116.
- Kaul, F. 1999: Vestervig – an Iron Age village mound in Thy, NW Jutland. I: C. Fabech og J. Ringtved (red.): *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Højbjerg, s. 53-67.
- Kunwald, G. 1962: Broskovvejene. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1962, s. 149-167.
- Kristiansen, K. 1991: Chiefdoms, states and systems of social evolution. I: T. Earle (red.): *Chiefdoms: Power, Economy and Ideology*. Cambridge, s. 16-43.
- Kveiborg, J. 2008: Fårehyrder, Kvægbønder eller svineavlere. En revurdering af jernalderens dyrehold. *Kuml* 2008, s. 59-100.
- Latouche, R. 1981: *The Birth of Western Economy. Economic Aspects of The Dark Ages*. London.

- Lewis, H.S. 1981: Warfare and the origin of the state: another formulation. I: H. Claessen og P. Skalnik (red.): *The study of the state*. Haag, s. 201-221.
- Linaa, J. 2010: Udgravningen af forborgen til Tønderhus – genstandene. I: L.K. Larsen, J. Linaa, J. Hertz og I. Lauridsen: *Tønderhus – en købstadsborg i hertugdømmet Slesvig*. Haderslev, s. 80-120.
- Lønstrup, J. 1988: Mosefund af hærudstyr fra jernalderen. I: B.M. Rasmussen og P. Mortensen (Red.): *Fra stamme til stat i Danmark 1. Jernalderens Stammesamfund*. Højbjerg, s. 93-100.
- Mikkelsen, D.K. 1989: To ryttergrave fra ældre romersk jernalder – den ene med tilhørende bebyggelse. *Kuml* 1988/89, s. 143-199.
- Mikkelsen, P.H. 2003: Jernalderens Agerbrugsproduktion. Jernalderens Afgrøder. I: Mikkelsen, P.H. & L.C. Nørbach: *Drengsted – Bebyggelse, jernproduktion og agerbrug i yngre romersk og ældre germansk jernalder*. Højbjerg, s. 119-169.
- Miks, C. 2007: *Studien zur römischen Schwertbewaffnung in der Kaiserzeit*. Leidorf.
- Nielsen, J.N. 2002: Bejsebakken: a central site near Aalborg in Northern Jutland. I: B. Hårdh og L. Larsson (red.): *Central Places in the Migration and the Merovingian Periods. Papers from the 52nd Sachsensymposium, Lund, August 2001*. Stockholm, s. 197-213.
- Nilsson, L. 2003: Animal husbandry in Iron Age Uppåkra. I: L. Larsson & B. Hårdh (red.): *Centrality-Regionality. The Social Structure of Southern Sweden during the Iron Age. Uppåkrastudier 7*. Lund, s. 89-103.
- Näsman, U. 1994: The Iron Age Graves on Öland – Representative of what? I: B. Stjernquist (Red.) *Prehistoric Graves as a Source of Information*. Stockholm, s. 15-30.
- Näsman 1998: Sydiskandinavisk samhällsstruktur i ljuset av merovingisk och anglosaxisk analogi eller i vad är det som centralplatserna är centrala? I: L. Larsson & B. Hårdh (red.): *Centrala Platser. Centrala frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern*. Uppåkrastudier 1. Lund, s. 1-26.
- Näsman, U. 1999: The Ethnogenesis of the Danes and the Making of a Danish kingdom. I: T. Dickinson & D. Griffiths (eds.): *The Making of Kingdoms. Anglo-Saxon Studies in Archaeology and History 10. Papers from the 47th Sachsensymposium*. York, September 1996. Oxford, s. 1-10.
- Näsman, U. 2002: Anmeldelse af: B. Storgård (ed.): Military aspects of the aristocracy in Barbaricum in the Roman and Early Migration periods. *Kuml* 2002, s. 353-357.
- Näsman, U. 2006: Danerne og det danske kongeriges opkomst. Om forskningsprogrammet "Fra Stamme til Stat". *Kuml* 2006, s. 205-241.
- Näsman, U. 2008: Debatt. Scandinavia and the Huns. A source-critical approach to an old question. *Fornvännen* 103, s. 111-118.
- Périn, P. 2001: Die Franken. A. Wiczorek & P. Périn (eds.): *Das Gold der Barbarenfürsten. Schätze aus Prunkgräbern des 5. Jahrhunderts n. Chr. Zwischen Kaukasus und Gallien*. Stuttgart, s. 173-182.
- Périn, P. & M. Kazanski 1997: Das Grab Childerics I. I: U. Koch, U. Gross, A. Wiczorek & K. von Welck (red.): *Die Franken. Wegbereiter Europas vor 1500 Jahren: König Chlodewig und seine Erben. B. I. Mainz*, s. 173-182.
- Rau, A. 2010: *Nydam Mose. 1. Die personengebundenen Gegenstände. Grabungen 1989-1999. Text*. Højbjerg.
- Ringtved, J. 1988: Jyske gravfund fra yngre romertid og ældre germanertid. Tendenser i Samfundsudviklingen. *Kuml* 1986, s. 95-231.

- Runciman, W.G. 1982: Origins of the state: the case of Archaic Greece. *Comparative Studies in Society and History* vol. 24, no. 3. Cambridge, s. 351-377.
- Rundkvist, M. 2003: *Barshalder 2. Studies of Late Iron Age Gotland*. Stockholm.
- Runge, M. 2009: *Nørre Hedegård – En nordjysk byhøj fra ældre jernalder*. Højbjerg.
- Schnurbein, S. von 1997: Die Organisation des Römischen Heeres und die Struktur des Limes in Germanien. I: A.N. Jørgensen og B.L. Clausen (red.): *Military aspects of Scandinavian Society in a European Perspective, AD 1-1300*. København, s. 11-18.
- Schulte, L. 2011: *Die Fibeln mit hohem Nadelhalter (Almgren Gruppe VII)*. Neumünster.
- Service, E. 1962: *Primitive Social Organization*. New York.
- Service, E. 1975: *Origins of the State and Civilization. The Process of Cultural Evolution*. New York.
- Sindbæk, S.M. 2008: Kulturelle forskelle, sociale netværk og regionalitet i vikingetidens arkæologi. *Hikuin* 35, s. 63-84.
- Skjød, A. 2009: Rosetfibulaens "anatomi". *Kuml*, s. 153-181.
- Skre, D. 2007: Towns and Markets, Kings and Central Places in South-western Scandinavia c. AD 800-950. I: D. Skre (red.): *Kaupang in Skiringssal*. Kaupang Excavation Project Publication Series, vol. 1; Norske Oldfunn, vol. XXII. Aarhus, s. 445-469.
- Steuer, H. 1987: Helm und Ringschwert – Prunkbewaffnung und Rangabzeichen germanischer Krieger. Eine Übersicht. *Studien zur Sachsenforschung* 6, s. 189-236.
- Steuer, H. 2006: Warrior Bands, War Lords, and the Birth of Tribes and States in the First Millennium AD in Middle Europe. I: T. Otto et al. (eds.): *Warfare and society. Archaeological and Social Anthropological Perspectives*. Aarhus, s. 227-236.
- Søvsø, M. 2010: Et udsnit af en landsby fra omkring år 500 e.Kr. udgravet i St. Darum ved Ribe. *By, Marsk og Geest* 22. Kulturhistorisk årbog for Sydvestjylland, s. 5-20.
- Thompson, E.A. 1958: Early Germanic Warfare. *Past and Present*, No. 14, s. 2-29.
- Tornbjerg, S.Å. 1999: Iron Age settlements near Køge, eastern Zealand. I: C. Fabech og J. Ringtved (red.): *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Højbjerg, s. 197-199.
- Ulriksen, J. 1998: *Anløbspladser. Besejling og bebyggelse i Danmark mellem 200 og 1100 e.Kr. En studie af søfartens pladser på baggrund af undersøgelser i Roskilde Fjord*. Roskilde.
- Waas, M. 1965: *Germanen im römischen Dienst im 4. Jahrhundert nach Christus*. Bonn.
- Watt, M. 2008: Sorte Muld før og nu. I: C. Adamsen, U.L. Hansen, F.O. Nielsen og M. Watt (red.): *Sorte Muld*. Bornholm, s. 17-27.
- Webley, L. 2008: *Iron Age Households. Structure and Practice in Western Denmark, 500 BC-AD 200*. Højbjerg, s. 149-153.